

970713-1

Jednou z metod pojmového myšlení je vyhnání nějaké funkce do extrému. Zejména se užívá této metody v matematice, ale to je jen povrchní zdání. Mohli bychom dokonce říci, že to je právě charakteristická vlastnost, ba vymoženost pojmového myšlení, že dokáže na základě neúplných a někdy dokonce matoucích informací, jaké nám poskytují smyslové orgány spolu s předpojmově se ustavujícím „rozumem“, „konstruovat“ nejen obraz, ale přímo jakýsi myšlenkový model toho, čím se zabýváme (resp. co je „předmětem“ našeho zájmu). Podívejme se např. na starořecké atomisty. Běžná zkušenost nám říká, že nejrůznější skutečnosti, s nimiž se kolem sebe setkáváme, lze dělit (půlit, čtvrtit, rozbíjet, zbavovat skořápky a dostávat se tak k jádru, loupat, trhat, rozemílat atp. atd.). A tu pojmově myslícího filosofa napadne: jak dlouho, jak daleko můžeme toto dělení, toto další a další rozsekávání, rozkouskování provádět? A rozhodne se pro jednu ze dvou možností, které jsou zásadně obě myslitelné: v dělení či rozsekávání nelze pokračovat donekonečna, nýbrž někde nutně skončí, totiž tam, kde už dále rozsekávání není možné. To je čistě myšlenková operace: ve skutečnosti se nikdo k tak malinkým kouskům nemůže dostat, aby zjistil, zda je nadále už není možno ještě dále dělit či sekat. Jen v myšlenkách se tu můžeme dostat opravdu k extrémům a tím do limitních situací. A zde pak je možno ustavit myšlenkový model, pro nějž nejenom že nemáme žádné smyslové podklady ani způsoby ověření, ale o kterém dobře víme, že je jenom naším myšlenkovým experimentem, pouhou hypotézou. To však pochopitelně vůbec neznamená, že jde o nějaký bláznivý, naprosto neověřitelný nápad, jak nám zcela přesvědčivě ukazují dějiny filosofie a vědy. Taková hypotéza, která uvažuje o extrémním případě toho, co už dále nelze dělit, může být naopak mnohonásobně přezkoumávána, ovšem zase jen myšlenkově. Přímé smyslové ověření je sice nadále vyloučeno, ale tím ještě není vyloučena veškerá zkušenost, k níž vedle smyslových informací náleží také jejich rozumové, myšlenkové zpracování. Především tu je tradiční předpoklad, že v dělení je možné vždycky pokračovat, že tedy můžeme všechno (nebo přinejmenším jen něco) dělit donekonečna. Aristotelés měl za to, že když je něco dělitelné donekonečna, je to nutně jenom cosi myšleného, kdežto všude tam, kde naše dělení najde hranici, za kterou už nelze jít dál, musí jít o skutečnost. V geometrii jde nepochybně jen o vymyšlené modely – a proto se může zdát, že dělení nějaké skutečné dráhy může pokračovat donekonečna (to byl argument proti Zénónovi). Leibniz obnovil myšlenku nekonečně malých monád (pouhých bodů) a přesunul veškerý zájem na jejich nitro resp. niternost. Naproti tomu teoretická fyzika se v našem století opět k myšlenkovému modelu něčeho dále již nedělitelného vrátila. Přestože slovo „atom“ dnes označuje skutečnost dost komplikovaně strukturovanou a zejména dále dělitelnou (rozbitelnou), přišla kvantová fyzika s modelem energetického kvanta jako nejmenšího „kousku“ energie. Pochybnosti o tom, že jde opravdu o cosi nedělitelného, se však množí, zatímco na druhé straně se pokoušejí někteří fyzici „kvantovat“ dokonce to, co se odedávna považovalo za kontinuum, např. energetické pole (elektromagnetické, gravitační) nebo dokonce čas a prostor. To vše ukazuje k tomu, že konstruování myšlenkových modelů je nutným předpokladem a přímo součástí vědecké práce – a to není možné bez pojmů a pojmově strukturovaného (organizovaného) myšlení.

(Písek, 970713-1.)